

*Avropalılar iddia edirlər ki,
Attila hamamı ilk dəfə Romada görüb.*

ŞƏRHSİZ

... Çar Attilanın şəhərində Bizans elçisi Priski təəccüb bürüyürdü, hər addımda təzə bir şeylə qarşılaşır, indiyə qədər görmədiyi bir yeniliyə rast gəlirdi. Elçini, qıpçağın hamamı heyrətə gətirdi; beləsini heç vaxt görməmişdi. Burada adət imiş ki, uzun yoldan gələn qonaq birbaşa hamama girsin, özünü buğa versin, dincəlsin.

Qıpçaqların paytaxtında ağacdən olmayan binalar ancaq hamamlar idi – apağ daşlardan tikilərdi...

Murad Adcı

“Qıpçaq çölünün yovşanı”

Tofiq Hacıyevin tərcüməsindən. Səh.67

TÜRK HƏRƏKATI

TÜRK HƏRƏKATI İCTİMAİ BİRLİYİNİN LAYİHƏSİ

Paniyah Prisk

ATTILANI NECƏ GÖRDÜM

(Xatirələr)

Tərcümə edəni: ƏLİSA NİCAT

Redaktoru: Nigar İsfəndiyarqızı

Türk Hərəkatı İctimai Birliyinin bilgisayar mərkəzində yığılıb-səhifələnmişdir.

«AVROPA» nəşriyyatı

BAKİ 2009

Azərbaycanın Prezidentinin

İşlər İdarəsi

PREZİDENT KİTABXANA

Ön söz əvəzi

**“ Hər bir insan üçün milli mənsubiyyəti,
onun qürur mənbəyidir!”
Heydər Əliyev**

Tarixi Türk dövlətləri və fəzləri analoji olaraq başqalarından əhəmiyyətli şəkildə fərqlənmişlər. Onlardan biri də Böyük Hun Dövləti və bu dövlətin başında duran Attiladır.

O, Böyük Hun Dövlətinin ərazilərini Çin sərhədlərindən Avropanın qərbinə qədər böyüdən, Şərqi Roma İmperiyasını və Qərbi Roma İmperiyasını qısa zamanda məğlub etməyi bacaran, bu İmperatorluqların qorxulu rəyası olan Böyük Türk Komandanı idi.

Böyük İmperator Attilanın çox sadə bir həyatı vardı. Dünyanın ən böyük xəzinələrinin sahibi olduğu halda, ordugahlarda əsgərləriylə birlikdə yaşayar, onlar kimi qidalanar, onların həyatını paylaşardı. Təntənəli Roma İmperatorluğundan gözləri qamaşan qərblilər onun bu sadə həyatını heç cür anlaya bilməmişlər və Böyük Hun İmperatorluğunu müxtəlif ifadələrlə aşağılamağa çalışmışlar.

Atası Muncuq tərəfindən Romaya “Barış elçisi” kimi göndərilən Attila Romada siyasət öyrənməli idi. Lakin, burada onun ən yaxşı öyrəndiyi, bu insanların Türklərə, eləcə də Hunlara nə dərəcədə nifrət etmələri oldu. Tarixçilər Attilanın Romanı yixmaq qərarına məhz həmin illərdə gəldiyini yazırlar.

Elmə böyük önəm verən Attilanı avropalılar “barbar” adlandırmağa çalışırlar. Lakin ələ keçirdiyi ölkələrdə onun elm adamlarına böyük önəm verdiyini və ətrafında daim müxtəlif millətlərdən olan elm, fikir və ədəbiyyat adamlarının olduğunu gizlətmək mümkün deyil.

Attila, həzi qaynaqlara görə Şaman dininə, bəzilərinə görə isə Tenqriçilik, yəni Tanrıçılıq (Gök Tenqri-Göy Tanrı) dininə bağlı idi. Lakin o, bütün dinlərə və din xadimlərinə hər zaman böyük sayğı göstərmişdir. Roma qapılarına dayandığı günlərdə Roma Papasının din adamları ilə birlikdə şəxsən Attilanın özündən şəhərə girməmək barədə rica etmələrinə rəğmən qoşunları geri çevirməsi Böyük Türk Komandanının elmə olduğu qədər imana da olan sayğısını açıqca ortaya qoyur ki, bu da Türk Tərələri və Şamanlıqlı əlaqədardır. Avropalı tarixçilər isə hələ də bu addımın “əsl səbəbini” araşdırırlar. Deməli, Qərb Attilanın bu böyüklüyünə qiymət vermə əxlaqında deyil!

Attilanın fərdi böyüklüyü Qərb kölgə altında qoyur. Ona görə də bu gün Avropa, nəinki Avropa, bütün dünya Attilanı vəhşi, dünyanı dağıdan

biri kimi bəşəriyyətə təqdim edir. Böyük Türk fəthi vəhşi deyildi, amma, dünyanı dağıdırdı.

Ancaq hansı dünyanı?... Haqsızlığın, zülmün və əxlaqsızlığın tüğyan etdiyi bir dünyanı.

Yəni, Attila-vəhşi, dünyanı dağıdan birisi deyildi. O, vəhşi dünyanı dağıdırdı!

Attila dünyanı dağıdırdı ki, yeni bir dünya qursun. Attilanın "yeni dünyasında" Attila deyil, haqq-ədalət şah idi.

Məhəmməd Peyğəmbər (s.) əbəs yerə Türkün ordusunu "Allahın qoşunu" adlandırmayıb. Ərəblərdə əxlaq pozulduqda, Allah Məhəmməd Peyğəmbəri ora nizam yaratmaq üçün göndərdiyi kimi, Əmir Teymur İsfahanda, Çingiz Xan Çində, Attilanı isə Avropada nizam yaratmağa, Tanrının qanunlarını bərpa etməyə göndərmişdi.

Yeri gəlmişkən heç, Türk sözünün də Tanrı (Tenqri) sözündən götürülməsi təsadüfi deyil.

Attila Avropaya insanlıq qaydaları, əxlaq, mədəniyyət gətirdi. Romada Avropanın ilk hamamını tikdirdi, elm ocaqları, tibb mərkəzləri yaratdı və ən əsası indiki anlamda ədalətli məhkəmə formalaşdırdı. Bir sözlə, Attila Avropaya yaşam mədəniyyəti gətirdi. Attila bayrağını taxdığı yerdə hakimiyyəti yox, sistemi dəyişirdi.

Avropa dövlətlərinin bugünkü dövlətçilik prinsipləri də məhz Böyük Hun Dövlətinin idarəçilik sistemindən götürülüb. Ümumiyyətlə, dövlət qərarlarının şah tərəfindən deyil, ali orqanda aparılan müzakirələrin nəticəsində verilməsi bir Türk idarəçilik mədəniyyətidir.

Böyük Hun Dövləti və Böyük Attila digər tarixi Türk dövlətləri və fəthləri kimi, Türk millətinin qürur mənbəyidir. Attila haqqında saysız əsərlər yazılıb. Lakin düşündük ki, Attilanın özü ilə görüşmüş bir adamın onun barəsində yazdıqları daha maraqlı olar. Bu, öz dilimizdə olan birinci tərcümədir ki, Attilanın barəsində onun yaşadığı dövərdə yazılıb.

Bu layihə çərçivəsində THİB-nin yeni nəşrləri olacaq.

**Həbib Ələkbərov,
Türk Hərəkatı İctimai
Birliyinin sədri**

TƏRCÜMƏÇİDƏN

Dünyada çox az xronika və ya xatirə qeydləri ola bilər ki, Bizansın Paniya mahalından olan Priskin xatirələri qədər ümumdünya tarixi üçün bu qədər əhəmiyyətli olsun. Əgər Makedoniyalı İsgəndər haqqında Arrianın, Kurtsi Rufun və ya Plutarxın əsərləriylə müqayisə etsək, Priskin ehtirassız təhkiyəsindən fərqli olaraq birincilərdə, əlbəttə, müəlliflərin simpatiyası, öz qəhrəmanına olan rəğbəti açıq-aydın hiss olunur. Üstəlik bu əsərlər İsgəndərdən çox sonralar, özü də başqa müəlliflərin qeydləri əsasında yazılıb.

Yuli Sezarın öz müharibələri və yürüşləri haqqında "Qeydlər"i də özü tərəfindən yazıldığından hardasa, necə deyərlər, şübhə altında qalır.

Başqa saysız xronikalar isə əlbəttə, Priskin qeydləri ilə müqayisə oluna bilməz. Çünki həmin salnamələr ümumdünya tarixində bu qədər silinməz iz qoyan bir şəxsiyyət haqqında yazılmayıb.

Paniyalı Priskin böyük Attila haqqında xatirələri soyuq, sakit bir qələmlə yazılıb. Müəllifin doğruluğu, vicdanlı, ədalətli və obyektiv bir qələm sahibi olması onun hər cümləsində nəzərə çarpır. Bu əsərin türk xalqlarının tarixşünaslığı üçün misli-bərabəri yoxdur. Mən onun Türkiyədə nəşr olub-olmadığını bilmirəm. Amma təxmin edirəm ki, hələ tərcümə olunmayıb. Türkiyədə populyar olan "Böyük Hun imperatorluğu" kitabının dayazlığı və sxematizmi də mənim bu fikrimi sanki təsdiq edir. İnanıram ki, Attilanı öz gözləriylə görən əfsanəvi bir yabançının bu misilsiz xatirələri bütün türk aləmində əks-səda oyadacaq.

Prisk haqqında qeydlərində yazılanlardan başqa heç nə məlum deyil. Bununla belə Attilanın yanına göndərilən Bizans elçiləri içərisində olması onun yüksək mövqeyindən, bu adamın o dövr üçün çox yüksək savadlı və diplomatik işlərdə təcrübəli bir şəxs olmasından xəbər verir. Mən qədim dünya tarixinin məxəzlərini yazanlar içində bu qədər namuslu və

obyektiv qələm sahibinə rast gəlməmişəm. Düşmənin tərəfin nümayəndəsi olmasına baxmayaraq, o nə qədər sakit, təmkinli, ehtirassız bir təzkirəçidir. Əgər Attila haqqında hun yazarlarının qeydləri qalsaydı, mən inanmıram ki, o qeydlər bu qədər real və yüksək yazı nümunəsi olardı. Bir daha qeyd edirəm ki, Priskin adı qədim dünyanın Herodot, Fukidid, Ksenofont, Tit Livi kimi böyük tarixçilərinin adları ilə yanaşı durmağa layiqdir. Çox təəssüf ki, Qərbdə, xüsusilə Fransa, Almaniya və İngiltərə mediyeistikasında Priskə çox yüksək qiymət verilsə də, türk aləmində bunu görmürük. Hətta Türkiyədə belə mən Priskin adına heç bir tarixi lüğətdə rast gəlməmişəm.

Böyük Attilaya gəldikdə isə Türkiyədə və başqa ölkələrdə analar oğullarına onun adını bol-bol versələr də, əməldə demək olar ki, heç nə yoxdur. Xüsusilə Türkiyə şəhərlərində və birinci növbədə İstanbulda Prisk və Attilanın adını daşıyan küçələrin olmaması təəccüblüdür. Heç olmazsa orada nibelunqlar haqqında qədim və misilsiz alman eposunun qəhrəmanı olması Attilaya bu haqqı verir.

Priskin zahirən sakit, daxilən dramatikizm dolu bir ruhda təsvir etdiyi ziyafət səhnəsində Attila obrazı unudulmazdır.

Qədimlərdən XIX əsrə qədər Avropa tarixçiləri Attiladan dahi bir sərkərdə və ədalətli fəth kimi bəhs etmişlər. Lakin XIX əsrdən rusların təsiri ilə oyanan türkofobiya Avropaya da nüfuz etdi. Xüsusilə XX əsrdə və bizim əsrin əvvəllərində bu dahi insan haqqında nə qədər hədyanlar deyilir. Onlar xüsusilə televiziya gedən sənədli seriallarda Attilanın obrazını təhrif və təhqir edir, onu qaniçən, yırtıcı, qaba bir vəhşi kimi təqdim etməkdən çəkinmirlər. Çox qəribədir ki, bizim telekanallar da çox vaxt həmin verilişləri eynilə tərcümə edib tamaşaçılara təqdim edirlər. Sadəcə başa düşürlər ki, böyük fransız dramaturqu Pyer Kornelin pyes, böyük bəstəkar C. Verdinin opera, Amadey Tyerrinin nəhəng bir monoqrafiya həsr etdiyi Attila obrazı ləkələnmə bilməz.

Mən ilk dəfə bütün bu məsələlər barədə hələ 40 il əvvəl düşünmüş, ancaq sovet dövründə gücüm ona çatmışdır ki, Attila haqqında dönə-dönə yazmış və “Krallar onun sərkərdəsiydi” adlı hekayəmi iyirmi il bundan əvvəl çap etdirmişdim. O zaman ki, sadəcə türk sözünü işlətmək belə böyük cəsarət tələb edirdi. Mən isə türk fəthini Avropa krallarının sərkərdəlik etdiyi bir imperator kimi təsvir etmişdim.

Arzu edərdim ki, bu balaca kitabçadan sonra başqaları “Atli” adı ilə obrazı əbədiləşdirilən Nibelunqlar haqqında alman eposu, “Etsel” adı ilə səhifələrini bəzəyən “Böyük Edda” skandinav dastanı və nəhayət adını çəkdiyim böyük tarixçi Amadey Tyerrinin “Attila” monoqrafiyası da dilimizə tərcümə edilsin.

Priskin “Xatirələr”i qırıq-qırıq fraqmentlər şəklindədir və mən yalnız Attilaya və hunlara aid olan parçaları tərcümə etmişəm.

ƏLİSA NİCAT

ATTILANI NECƏ GÖRDÜM (Xatirələr)

I HISSƏ

Rua hunların hökmdarı idi. O, İstr¹ sahillərində məskən salıb romalılarla ittifaqa girən amilzur, ittimar, tonosur, voysk və başqa xalqlara qarşı müharibəyə başlamaq niyyətində idi. O, əvvəllər də romalılarla onlar arasında mübahisəli məsələləri həll etməkdə təcrübəli olan İslanı göndərmişdi və dedi ki, əgər imperator onun himayəsinə qaçanları verməsə, hunlar müqavilə şərtlərini pozacaqlar. Romalılar məsləhətləşib hunların yanına nümayəndəlik göndərməyi qərara aldılar.

Skif Plinf, romalıların qulluğunda konsulluq imtiyazına layiq görülən sərkərdə, getmək istədiklərini bildirdilər. Romalılar onda başqa nümayəndələri, frakiyalı Dionisi qabaqlamaq üçün Ruanın yanına gəlib onu danışığa cəlb etmək üçün İslan ilə Plinfi və onların Sinqalax adlı tanışını göndərməyi qərara aldılar.

Lakin Rua öldü² və Hun çarlığı Attilaya keçdi. Onda senat Plinfi elçilərə başçı təsdiq etdi. Plinf onunla bərabər kvastor dərəcəsinə layiq görülmüş, ağıllı bir adam sayılan Epigenin də ona yoldaş olmasını istədiyini bildirdi. Onun arzusu yerinə yetirildi və nəhayət elçilər hunların ordugahına yola düşdülər. Onlar İlliryanın (indiki Balkan-T) Misi vilayətinin Marq şəhərinə gəldilər. Bu şəhər İstr çayının sahillərində Konstansiya qalası ilə üz-üzə yerləşirdi.

Çar skifləri³ də ora gəldilər. Görüş şəhərdən kənardadır.

Skiflər atdan düşmədən danışmaq istədiklərini bildirdilər. Romalılar at belində oturanlarla danışığı öz

¹ *Dunayın qədim adı*

² *Rua 433-cü ildə vəfat edib və tarixçilər Attilanın on il ərzində qardaşı Bledla şərikli hökmranlıq etdiyini yazırlar*

³ *Prisk Çar skifləri deyəndə hunları nəzərdə tutur və haqlı olaraq onları skiflərin varisi hesab edir.*

ləyaqətlərinə sığışdırdılar və onlar da at belində danışmaq istədiklərini bildirdilər. Romalılar piyada adamların at üstündə oturanlarla danışmaq aparmasını nəzakətdən kənar hesab edirdilər. Belə qərara alındı ki, romalıların himayəsinə qaçan və onların əsirliyində olan bütün hunlar əvəz alınmadan geri qaytarılsın, əks təqdirdə hunların əsirliyindən qaçan hər romalı üçün müharibə qanunlarına uyğun olaraq səkkiz qızıl tələb ediləcək və romalılar hunların müharibə apardığı heç bir barbar xalqa kömək etməyəcəklər: hunlarla romalılar arasında maneəsiz azad ticarət olacaq. Müqavilənin bağlanması üçün romalılar hər il yeddi yüz litr (əvvəl üç yüz əlli litr idi) qızıl xərac verəcəklər⁴.

Bu şərtlərlə müqavilə bağlandı. Ona əməl olunacağı barədə romalılar və hunlar öz əcdadlarının adətlərinə uyğun olaraq and içdilər. Sonra hər iki tərəf öz ölkəsinə qayıtdı. Romalıların himayəsinə qaçmış barbarlar hunlara qaytarıldı. Onların içərisində əslən çar skiflərindən olan Mam və Atakanın övladları da vardı. Hunlar onları qaçdıqlarına görə geri alan kimi Frakiyanın Kars qalasında edam etdilər.

Romalılarla müqavilə bağladıqdan sonra Attila və Bledin yaxın adamları Skifiyanın başqa xalqlarını fəth edərək sorosqlarla müharibəyə başladılar.

⁴ görünür romalılar xərac kimi əridilmiş qızıl vermişlər.

II HİSSƏ

Skiflər yarmarka zamanı romalıları namərdcəsinə hücum edib xeyli adam qırdılar. Romalılar onların yanına elçilər göndərib qalanın alınması və müqavilənin pozulmasını etiraf etdilər. Skiflər cavab verdilər ki, onlar ilk dəfə deyil ki, belə edirlər və romalıların əməllərinin əvəzini çıxırlar. Belə ki, Marski adlı yepiskop onların torpağına gəlib, çar xəzinələrini axtararaq oradakı dəfinələri çıxarıb aparmışdır. Əgər romalılar onu verməsələr və başqa çoxlu qaçqınları da qaytarmasalar, onlara qarşı silah işlədəcək. Romalılar dedilər ki, bu şikayətlər əsassızdır, barbarlar isə mübahisəni məhkəməyə vermək qayğısına qalmayıb haqlı olduqlarını israr etdilər. Onlar yaraqlanıb İstri keçib çayın o biri sahilindəki çoxlu şəhər və qalaları aldılar. Onlar İlliriyanın Misi vilayətindəki Vimitski şəhərini aldılar. Onların bu hərəkətini görüb romalılarından çoxu yepiskopun verilməsinə razı oldular. Çünki bir adamdan ötrü Roma dövlətini bəlaya salmağa dəyməz. Yepiskop skiflərə verilə biləcəyi təhlükəsini hiss edib özü skiflərin yanına gəlib bildirdi ki, əgər şahları onu bağışlasa, o, Marq şəhərini onların əlinə tapşırıcaq. Onlar dedilər ki, əgər o, vədinə əməl edərsə, ona əl dəyməzlər. Beləcə iki tərəf əl verib and içdi. Yepiskop çoxlu barbarlarla Roma torpağına qayıtdı, qoşunları pusquda durdu. Gecə şərtləşdikləri kimi işarə ilə barbarları qaldıraraq şəhərin alınmağına şərait yaratdı. Beləliklə Marq alınmış talan edildi və bununla da barbarların qüdrəti daha da artdı.

III HİSSƏ

İmperator kiçik Feodosinin zamanında hunların çarı Attila qoşunlarını toplayıb Roma hökmdarından onların himayəsinə qaçanları xəracla bərabər geri göndərmələrini və gələn ilin xəracı barədə danışıqlar aparmaq üçün onun hüzuruna təcili elçilər göndərməyi tələb etdi⁵. Attila elan etdi ki, əgər romalılar tərəddüd etsələr və ya müharibəyə hazırlaşsalar, o, skif ordularını artıq hücumdan saxlamaq istəməyəcək.

Attilanın məktubunu oxuyub çarın məsləhət şurası elan etdi ki, romalılar onların himayəsinə gələnləri verməyəcəklər, əksinə, onlarla birgə müharibəyə hazırlaşacaqlar. Eyni zamanda müharibələri aradan qaldırmaq üçün Attilanın hüzuruna nümayəndəlik göndəriləcək. Romalıların cavabından qəzəblənən Attila Roma torpaqlarını qarət etməyə başladı. Bir neçə qalanı yerlə-yeksan edib sıx əhalisi və sahəsi böyük olan Ratariyaya yaxınlaşdı.

IV HİSSƏ

Feodosi Attilanın yanına keçmişdə konsul olmuş bir senator göndərdi. O isə elçi adına baxmayaraq quru yolla hunların düşərgəsinə getməyə cəsarət etmədi. Pont (Qara dəniz) ilə ondan əvvəl eyni missiya ilə göndərilmiş Feodulun yanına-Odiss şəhərinə gəldi.

⁵ *daim müharibə ehtimalını bəhanə edib ona heç birini göndərmirdilər*

V HİSSƏ

Romalılarla hunlar arasında Xersonesdə döyüş oldu. Döyüşdən sonra Anatoli adlı adamın elçiliyi ilə iki dövlət arasında aşağıdakı şərtlərlə danışıq başlandı:

-qaçqınlar hunlara qaytarılsın və məvacib əvəzi keçən il üçün onlara altı min litr qızıl verilsin.

-hər il müəyyən xərac-iki min yüz litr qızıl ödənilsin.

-girov haqqı ödənilmiş hər romalı əsir öz ölkəsinə qaçarsa, əvəzinə 20 qızıl pul ödənilməli, əgər həmin qaçqını qəbul edən pulu ödəyə bilməzsə, onda əsir geri-yə-hunlara qaytarılmalıdır. Romalılar onların himayəsinə qaçan bir nəfər də barbar qəbul etməməlidir.

Romalılar özlərini elə göstərdilər ki, guya bu şərtləri könüllü olaraq qəbul edirlər. Əslində isə onların başçılarını yalnız hədsiz qorxu hissi, şərtlər nə qədər ağır olsa da, sülhə gəlib bu şərtləri qəbul etməyə məcbur edirdi. Onlar hədsiz dərəcədə ağır olan bu xəracı verməyə də razı oldular, baxmayaraq ki, dövlət xəzinəsi xeyirli işlərə deyil, ləyaqətsiz tamaşalara, ağılsız təmtəraqlara və əyləncələrə xərclənib tükənmişdi. Halbuki ağıllı adamlar dövlətin ən firavan vaxtında belə bu cür işlərdən cəkinməliydə. Özü də o adamlar cəkinməliydə ki, döyüş meydanlarında hünər göstərmək əvəzinə, nəinki skiflərə, hətta Roma ərazilərində yaşayan başqa barbarlara da xərac verirdilər.

Çar hunlara göndərilmək üçün hamını pul ödəməyə məcbur etdi. O, hətta məhkəmənin hökmü və ya çarın səxavəti ilə müvəqqəti olaraq torpaq qiymətindən azad edilənlərin üstünə də vergi qoydu. Öz səviyyəsinə görə xüsusi olaraq senata əlavə olunanlar da müəyyən edilmiş miqdarda qızılı gətirib verdilər. Axı bu pulların ödənilməsi çoxunu müflis vəziyyətə salmışdı. Çar tərəfindən məmur təyin olunanlar onlardan hədə ilə pul alırdılar və qədimdən dövlətli olan bu adamlar arvadlarının əyin-başını və ev avadanlığını belə bazara çıxarmağa məcbur olurdular.

Son müharibə nəticəsində romalılar bu cür bədbəxtliyə düşər olmuşdular. Onların çoxu özünü açıqla üzür və ya boyunlarına ip keçirib asırdılar. Az müddətdə xəzinə talandı: qızillər və qaçqınlar hunlara göndərildi. Bütün bu işlər Skotta tapşırılmışdı. Romalılar bu qaçqınlardan çoxlarını öldürdülər. Çünki onlar skiflərə qaytarılmamaq üçün müqavimət göstərirdilər. Onların arasında elələri vardı ki, heç cür Attilanın qulluğuna qayıtmağa razı olmurdular. Bütün bunlardan əlavə Attila tələb edirdi ki, Aksumunt şəhərində əsir olan bütün romalı və barbarlar⁶ da ona verilsin. Aksumunt İlliriya ilə Frakiya yaxınlığında yerləşən möhkəm bir qaladır. Onun əhalisi hunlara çox ziyanlar vurmuşdu. Onlar şəhər divarları üstündə müdafiə mövqeyində dayanmışdılar. Səngərdən çıxıb, saysız düşmənlərlə və onların skiflər içində ad-san qazanmış sərkərdələriylə cəsarətlə vuruşa girirdilər.

Hunlar qalanı almaq ümidini itirib çəkilib getdilər. Onda asimuntlar öz sığınacaqlarından çıxıb hunları xeyli təqib etdilər. Gözətçilər hunların qənimətlərlə yaxınlaşdığını xəbər verəndə onlar cəsarətlə hücum edib romalılarından alınan qənimətlərdən ələ keçirdilər. Sayca düşmənlərdən az olsalar da cəsarət və mərdlikdə onlardan üstün idilər. Onlar bu döyüşlərdə skiflərdən bir xeyli öldürüb, romalılarından isə çoxunu azad edib, öz qalalarına qayıtdılar. Onda Attila elan etdi ki, asimuntların apardığı romalılar qaytarılmayınca və ya onlar üçün haqq verilməyincə öz qoşunlarını Roma ərazilərindən çıxarıb müqaviləni imzalamayacaq. Bu sözlər eyni ilə asimuntların əsir edib apardıqları skiflərə də aiddir. Attilanın istəyinin əksinə olaraq nə elçi Anatoli, nə də Frakiyadakı qoşunların başçısı Feodul bu imkana malik deyildilər. Onlar heç bir dəlillə barbarların başçısını öz tələblərindən əl çəkməyə məcbur edə bilmədilər. Belə olduqda onlar öz qüvvələrinə bel bağlayıb silaha əl atmağa hazır idilər, amma əvvəlki məğlubiyyətlərini

⁶ barbarlar-yəni qeyri romulilər

yada salıb ruhdan düşdülər. Onlar asimuntlara məktub yazıb əmr etdilər ki, onların himayəsinə qaçan romalıları ya qaytarsınlar, ya da onların hər biri üçün on iki qızıl ödəsinlər, hun əsirlərini isə onlara qaytarsınlar. Asimuntlar məktubu alıb cavab verdilər ki, onların himayəsinə qaçan romalıları azad edib, əsir etdikləri skifləri isə öldürüblər. İki nəfəri isə ona görə saxlayıblar ki, düşmənlər şəhəri mühasirə edərkən tutub apardıqları bir neçə çoban uşağını geri qaytarsalar, onlar da müharibə qanunları ilə əsir etdikləri həmin iki skifi azad edərlər. Asimuntların cavabını eşidəndə skiflər və romalılar onlarda belə uşaqların heç vaxt olmadığı barədə and içəndən sonra asimuntlar əsirləri azad etdilər. Özləri də and içdilər ki, onların içində əsir alınmış romalı da yoxdu, hərçənd ki, bir neçə romalını gizlətmışdilər. Onlar öz tayfalarından olanları bu cür yalandan and içməklə xilas etməyi cinayət hesab edirdilər.

VI HİSSƏ

Sülh sazişi bağlanandan sonra Attila Şərqi imperiyaya elçilər göndərib qaçqınları tələb etdi. Elçilər qəbul olunub, hədiyyələrlə yola salındılar və onlara dedilər ki, romalıların (burada Prisk bizanslıları nəzərdə tutur) himayəsində heç bir qaçqın yoxdur. Attila yenə başqa elçilər göndərdi. Onlar da eyni cür yola salındı, sonra üçüncü elçi dəstəsi, daha sonra dördüncü dəstə göründü. Attila romalıların səxavətinə bələd olduğundan və onların bu səxavəti sülhün pozulması üçün etdiklərini bildiyindən, öz bəzi yaxın və əziz adamlarına yaxşılıq etmək xatirinə romalıların yanına göndərmək üçün hər cür mənasız bəhanələr fikirləşirdi. Romalıları onun hər cür tələbinə əməl edir, onun hər cür təhrikinə rəhbərlikdən gələn əmr kimi baxırdılar. Onlar təkcə hunlarla deyil, eyni zamanda müharibəyə hazırlaşan parfiyalılarla, vandallarla, isavrlarla, sarakinlərlə, efavrlarla, efioplarla da vuruşmaqdan çəkinirdilər. Buna görə alçalsalar da Roma Attilanı əzizləyir, o biri tərəfdən isə qoşun toplayıb, döyüşə hazırlanırdılar.

VII HİSSƏ

Attilanın elçisi yenidən Bizansa gəldi. Elçi böyük hərbi qələbələr qazanan Edikon adlı skif idi. Onunla birgə romalı Orest də gəlmişdi.

Orest Kat çayı sahilində yerləşən və Qərbi Roma sərkərdəsi Aetsi ilə bağlanan müqavilədən sonra Attilanın hakimiyyəti altına düşən Peon vilayətindən idi.

Edikon imperatora təqdim edildi və o, Attilanın etimadnaməsini çara verdi. Orada skif çarı qaçanların geri qaytarılmadıqlarına görə romalılarından şikayət edərək bildirirdi ki, əgər qaçqınlar geri qaytarılmazsa və romalıları aldıkları torpaqları əkib-becərməkdən əl çəkməsələr, Roma yeni hücumlara məruz qalacaq. Həmin yerlər Dunay boyunca

uzanıb imperiyanın bir çox vilayətlərini əhatə edirdi. Daha sonra Attila tələb edirdi ki, hələ həll olunmamış məsələlər barədə danışıqlar üçün onun yanına adi adamlar deyil, konsul ləyaqəti olan ən hörmətli adamlar göndərilsin və əgər romalıları onun yanına adam göndərməyə qorxurlarsa, o, özü Sardika gəlib onları qəbul edər. Çar (yəni imperator) etimadnaməni oxudu, Vigila isə Edikonun Attilanın əmri ilə ona şifahi deyilməli sözlərini tərcümə elədi, Edikon ordakıylarla birgə saraydan başqa ayrı evlərə də baş çəkməyə başladı. Eyni zamanda çarın qalxan gəzdirəni və fəvqəladə güc sahibi olan Xrisafinin evinə də baş çəkdi. Elçi saray binalarının dəbdəbəsinə heyran qaldı və Xrisafi ilə söhbətə başlayanda Vigila onun sözlərini tərcümə edib dedi ki, Edikon çar sarayını göylərə qaldırıb romalıların zənginliyinə heyrandır. Xrisafi bu zaman qeyd etdi ki, əgər skifləri atıb romalıların tərəfinə keçsə, o, nəinki çox dövlətli adam, istəsə üstü qızıldan olan ev sahibi də ola bilər. Edikon cavab verdi ki, ağası icazə vermədən belə bir iş görməyə onun ixtiyarı yoxdur. Xacə soruşdu ki, o, Attilanın yanına sərbəst gedib-gələ bilirmi və skiflər arasında nüfuzu necədir, Edikon cavab verdi ki, o, Attilanın yaxın adamıdır və başqa hörmətli skiflərlə bərabər ona da öz çarlarının mühafizəsi etibar edilib. Onların hər biri növbə ilə müəyyən günlərdə onun yanında silahlı keşik çəkirlər. Bu sözlərdən sonra xacə dedi ki, əgər sirri saxlayacağına and içsə o, sonu xoşbəxtlik gətirən məsələ barəsində Edikonu agah edər və bunun üçün Edikonun onun evinə Orestsiz və başqa elçilərsiz nahar yeməyinə gəlməsi lazımdır. Edikon bunu edəcəyinə vəd verdi və xacəgilə nahar yeməyinə gəldi. Burada onlar bir-birinə əl verib tərcüməçi Vigila vasitəsi ilə and içdilər ki, Xrisafi Edikona heç bir zərər vurmada, əksinə ona xoşbəxtlik gətirəcək bir təklif irəli sürəcək, Edikon isə təklif yerinə yetirilməsə belə, o barədə heç kimə heç nə deməyəcək. Bu zaman xacə Edikona dedi ki, əgər o, Skifiyaya qayıdaraq Attilanı öldürüb Romaya dönersə, ən xoşbəxt və ən zəngin bir adam olar. Edikon vəd verib dedi ki, belə bir iş üçün

tabeliyində olanlara paylamaq və Attilanın öldürülməsində onların köməyinə bel bağlamaq üçün bir az, məsələn əlli litr qızıl lazımdır. Xacə söz verdi ki, həmin qızıl ona dərhal veriləcək. Edikon dedi ki, danışıqların uğurlu nəticəsi barədə xəbər çatdırmaq üçün onun buraxılması vacibdir. Vigila da onunla getməlidir ki, tələb olunan qaçqınlar barədə Attilanın cavabını və o, Vigila vasitəsi ilə Xrisafi qızılın hansı yolla ona çatdırılması barədə məlumat versin. Belə ki, Attila maraqla onu və başqa elçiləri romalıların hədiyyələri barədə sorğu-suala tutacaq, bu halda o, qızılı öz səfər yoldaşlarından gizlədə bilməyəcək. Ehtiyat tədbirləri barədə deyilən bu sözlər xacəyə çox ağıllı göründü. O, Edikonun fikirləri ilə razılışaraq qonaqlıqdan sonra onu buraxdı və öz niyyəti barədə çarı xəbərdar etdi. Çar magistr Martilini çağıraraq ona məlumat verdi və bildirdi ki, öz rütbəsinə görə Martili hər şeydən xəbərdar olmalıdır. Çünki, o, çarın bütün məsləhətləşmələrində iştirak edir, carçılar, tərcüməçilər və sarayı qoruyan bütün əsgərlər məhz ona tabedir.

VIII HİSSƏ

(448-ci il). Xacə Xrisafi Edikonu Attilanı öldürməyə inandırıldı. Çar Feodosi ilə magistr Martili bu məsələ barədə öz aralarında məsləhətləşib Attilanın hüzuruna təkcə Vigilanı deyil, Maksimini də göndərməyi qərara aldılar. Vigila tərcüməçi adı ilə gedib, Edikonun göstərişlərini yerinə yetirməli idi. Nəzərdə tutulan plandan tamamilə xəbərsiz olan Maksimin isə çarın məktubunu Attilaya təqdim etməli idi. Çar ona yazırdı ki, Vigila yalnız tərcüməçidir, Maksimin isə ləyaqətinə görə Vigiladan çox yüksəkdir, zadəgan nəsindən olub, çarın ən yaxın adamlarından biridir. Daha sonra çar Attilaya yazırdı ki, o, sülh müqaviləsini pozub, Roma vilayətlərinə hücum etməsin və yenə yazırdı ki, ona daha on yeddi qaçqın göndərir və inandırır ki, romalıların himayəsində Attilanın vilayətlərindən qaçıb gedən yoxdur. Məktubun məzmunu belə idi. Bundan başqa Maksiminə tapşırıldı ki, Hun hökmdarına şifahi bildirsin ki, onun daha yüksək ləyaqətli elçilər tələb etməyə haqqı yoxdur. Çünki belə tələblər nə onun əcdadlarında, nə də Skif hökmdarının əvvəlki hökmdarlarında olub. Elçi rütbəsi ilə həmişə ya bir əsgər, ya da xəbərçi göndərilib. Bütün anlaşmazlıqları həll etmək üçün romalıları Onigisini göndərmək lazım idi, ona görə ki, Attilanın konsul ləyaqəti olan romalının müşayiəti ilə artıq dağıdılmış Sardik şəhərinə gəlməsi hörmətsizlik olardı. Maksimin çox yalvarıb məni də onlarla getməyə məcbur etdi. Biz barbarların müşayiəti ilə Konstantinopoldan piyada gedənlər üçün otuz günlük yol məsafəsi olan Sardik şəhərinə gəldik. Bu şəhərdə bir az qaldıqdan sonra biz qərara gəldik ki, Edikonu onunla olan barbarlarla bərabər stol arxasına dəvət edək. Sardik əhalisi bizə bir neçə qoyun, buğa verdilər və biz onları kəsdik. Yemək-icmək zamanı barbarlar Attilanı, biz də öz hökmdarımızı təriflədik. Vigila qeyd etdi ki, ilahi varlığı insanla müqayisə etmək ədəbsizlikdir, belə ki, Attila insandır, Feodosi isə Allah. Hunlar bu sözlərdən qızışıb, bir az özlərindən çıxdılar. Biz

özgə şeylərdən danışıb, nəvazişlə onların hirsini yatırırdı. Nahardan sonra isə Maksimin Edikonu və Oresti ipək paltar, daş-qaş kimi hədiyyələrlə həvəsləndirdi. Edikonun getməyini gözləyib, Orest Maksiminə dedi ki, o, Maksimini ağıllı və yaxşı adam hesab edir, çünki başqa saray adamları kimi səhv addım atıb onsuz Edikonu qonaq etmədi. Maksimin ilə biz Konstantinopolda baş verən hadisələrdən xəbərsiz olduğumuza görə Orestin bu sözlərindən bir şey anlamadıq. Biz soruşduq: haçan və necə ona etimadsızlıq göstərilib? Lakin Orest cavab verməyib getdi. Ertəsi gün yolda onun sözlərini biz Vigilaya danışdıq. Vigila dedi ki, Orest gərək Edikona göstərilən ehtirama görə acıqlanmasın. Çünki Orest Attilanın ev adamı və ev mirzəsi, Edikon isə döyüşlərdə şan-şöhrət qazanmış və hər sahədə sözü keçən əzəli hundur.

Vigila bundan sonra Edikonla təkliddə danışıb, yalan-doğru bilmirəm, bizə dedi ki, o, Orestin sözlərini Edikona çatdıranda Edikon elə qəzəbləndi ki, Vigila onun bu qəzəbini güclə yatırırdı.

Biz, düşmənlər tərəfindən dağıdılan adamsız Naise şəhərinə gəldik. Yalnız xəstələr müqəddəs ocaqlarda sığınacaq tapıb gizlənmişdilər. Çaydan aralı təmiz bir yerdə düşdük, çayın sahili döyüşdə öldürülənlərin sümükləri ilə örtülmüşdü. Ertəsi gün Naisedən bir az aralı İlliriya ordusunun başçısı Aqinesinin yanına gəldik ki, çarın əmri ilə Attilaya yazılan məktubda adları çəkilən on yeddi qaçqından beş nəfərini alağ. Biz onunla əlaqəyə girib bildirdik ki, o, həmin beş nəfəri hunlara versin. Aqinesi qaçqınları şirin dillə bizə verdi.

Biz, gecəni orda keçirib, Naisei tərk edərək İstrə çatdıq. Xeyli çətin yolla gedib, bataqlıq olan düzən yola çıxdıq. Burada barbarlar bizi qayıqla çaydan keçirdilər. Orada çaydan keçirilən çoxlu başqa barbarları gördük. Attila guya ov etmək üçün Roma torpağına gələcəkdi. Əslində isə o bütün qaçqınların onlara qaytarılmadığını bəhanə edib müharibəyə hazırlaşdı.

İstri keçəndən sonra biz barbarlarla birgə yetmiş stadiyə qədər yol getdik. Düzənlikdə dayanıb, Edikonun və yoldaşlarının bizim gəlişimiz barədə Attilaya məlumat verməyini gözləməli olduq.

Bizi müşayiət edən barbarlar da bizimlə birlikdə gözləməyə başladılar. Gecədən xeyli keçmiş şam etməyə başlayanda bizə tərəf çapan atların ayaq səslərini eşitdik. İki skif yaxınlaşıb, Attilanın hüzuruna getməyimizi əmr etdi. Biz onlardan bizimlə birlikdə şam etməyi xahiş etdik. Onlar atlardan enib məmnuniyyətlə bizə qonaq oldular. Ertəsi gün də bizim bələdçimiz oldular. Səhər saat doqquzda biz Attilanın çadırlarına yaxınlaşdıq. Çadırlar çox idi. Təpələrin birində öz çadırımızı qurmaq istədik, amma rastımıza çıxan barbarlar bunu bizə qadağan edib dedilər ki, Attilanın çadırı alçaq yerdədir, ondan hündürdə çadır qurmaq olmaz. Skiflərin bizim üçün nəzərdə tutduğu yerdə dayandıq. Belə olduqda Edikon, Orest, Skott və başqa görkəmli skiflər gəlib bizdən soruşdular ki, elçilərin gəlməkdə məqsədi nədir? Belə qərribə sual bizi heyratə saldı. Biz bir-birimizin üzünə baxdıq. Skiflər təkidlə bizdən tələb etdilər ki, sualın cavabını verək. Biz bildirdik ki, çar gəlişimizin məqsədini ayrı bir adama deyil, Attilaya söyləməyi tapşırıb. Skott təəssüflə dedi ki, onlar hökmdarlarının əmrini yerinə yetirirlər, özlərinin şəxsi maraqlarını ödəmək üçün yox. Biz qeyd elədik ki, elçilər belə qəbul olunmur, onlar kimin yanına göndərilib, onun tərəfindən qəbul olunmalıdırlar. Belə olduqda skiflər Attilanın hüzuruna gedib Edikonsuz qayıtdılar və Attilaya deməli olduğumuz sözlərin hamısını bizə söyləyib məsləhət gördülər ki, əgər ayrı bir sözüümüz yoxsa, dərhal yır-yığış edib gedək. Onların dedikləri bizi lap heyratləndirdi, çünki başa düşə bilmirdik ki, çarın bizə tapşırıqlarını onlar bu tezliklə necə öyrəniblər. Bunu heç cür dərk edə bilmirdik. Fikirləşdik yaxşısı bu olar ki, Attilanın qəbuluna düşə bilsək, səfərimizin məqsədləri barədə heç bir sorğuya cavab verməyək. Skiflərə dedik: bizə tapşırılıb ki, sizin hökmdara deyiləsi sözlər başqalarına yox, yalnız onun

özünə çatdırılsın. Bu qərarımızdan sonra onlar bizə dərhal yola düşməyi əmr etdilər. Biz geri qayıtmağa hazırlaşdıq. Vigila bizim skiflərə cavabımızı pisləyib inandırdı ki, yalan danımaqda ifşa edilmək, belə uğusuz qayıtmaqdan yaxşıdır. Mən Attilanı asanlıqla inandırardım ki, Roma ilə narazılıqları kəssə yaxşıdır, çünki Anatoli nümayəndəliyinin heyətindən mən onunla bir az tanışam, Vigila ona görə belə deyirdi ki, Edikonun ona rəğbəti olduğunu güman edirdi. Yalan-doğru o, Edikonla səfirliyin işləri barədə danışmaq bəhanəsiylə onunla görüşüb Attilaya qarşı öz aralarında şərtləşmələr və Edikonun paylamaq istədiyi qızılın həcmi haqqında öyrənmək istəyirdi. Amma Vigila bilmirdi ki, o, Edikon tərəfindən satılıb.

IX HİSSƏ

Romalı Attilanın həyatına yalançı sui-qəsd vədinəmi aldanmışdı və ya Sardikdə qonaqlıqdan sonra yanımda söylədiklərini Orestin Attilaya xəbər verməyindənmi qorxurdu, (Edikonu ondan xəlvəti çarla və xacə ilə görüşməkdə günahkar hesab etməklə) hər nəsə, Edikon Attilanı ona qarşı təşkil edilən sui-qəsd barədə xəbərdar edib, romalılardan gözlənilən qızılın qədəri və səfərimizin məqsədi ilə tanış etmişdi. Biz artıq heyvanları yükləyib zərurət ucundan yola düşmək istəyirdik ki, bir neçə skif yanımıza gəlib bildirdi ki, Attila qaranlıq olduğuna görə bizim gözləməyimizi istəyir. Biz şam edib yatağa uzandıq. Səhər açılanda biz hələ ümid edirdik ki, barbar tərəfindən nəsə bir mülayim və güzəştli xəbər alacağıq, amma o, yenə həmin adamlarla, əgər ona məlum olan sözlərdən başqa heç nə deyə bilməyəcəyiksə, bizə çıxıb getmək əmrini çatdırdı. Biz heç bir cavab verməyib yır-yığış etməyə başladıq. Bununla bərabər Vigila bizimlə bəhs edib israr edirdi ki, biz Attilaya hələ deyiləsi sözümlə bildirməliydik. Maksimini çox pərişan görüb mən skif dilini bilən Rustigini özümlə götürüb birlikdə Skottun yanına getdik. Həmin bu Rustiki Skifiyaya bizimlə bir yerdə gəlmişdi. O, bizim səfirliyə daxil edilməmişdi, lakin Qərbi Roma sərkərdəsi Aesti tərəfindən Attilaya məktub aparan italyalı Konstantin ilə nə barədəsə işi vardı. Mən də elə onlarla Skottun yanına gəldim, çünki o vaxt Oniqisi yox idi. Skottu tərcüməçi kimi istifadə etdiyim

Tərcüməçidən: Edikon gələcəkdə Roma imperiyasına son qoyacaq və 20 il İtaliyaya hökmranlıq edəcək böyük sərkərdə Odoakrın atasıdır. Təəccüblü burasıdır ki, həmin Odoakr bu günə kimi dünya tarixində german sərkərdəsi hesab edilir. Bu barədə Amerikan tarixçiləri Lopez və Reynoldsun məqaləsini oxuya bilərsiniz. Prisk açıq-aşkar yazır ki, Edikon əzəli (soyca) hündür, təkə bu söz Odoakrın mənşəcə türk olduğunu təsdiq edir.

Rustikinin vasitəsi ilə salamlayıb bildirdim ki, əgər, o, Attila ilə görüşmək imkanı yaratsa, Maksimidən çoxlu hədiyyələr alacaq.

Maksiminin elçiliyi nəinki təkcə romalılar və hunlar, həm də Oniqisinin özü üçün də faydalı olacaqdır. Çünki imperator arzu edir ki, Oniqisi iki xalq arasında mübahisələri həll etməkçün onun yanına elçi göndərsin və o, Konstantinopola gələrkən çoxlu hədiyyələr alacaq.

Mən Skotta daha sonra bildirdim ki, "Oniqisinin yoxluğu səbəbindən, daha doğrusu öz qardaşına belə bir xeyirxah işdə kömək etməlidir, çünki mənə çatanlardan məlum olub ki, Attila onun da məsləhətlərinə qulaq asır". Biz qayıdandan sonra Attiladan xəbər gəldi ki, çarın məktubuna cavab vermək istəyir, sonra tələb edirdi ki, hədiyyələri verək və biz verdik. Sonra biz deyilənləri götür-qoy eləməyə başladıq. Vigila deyəsən təəcüb edirdi ki, niyə keçmiş səfirliklərdə ona qarşı rəğbət və mehribanlıq göstərən Attila bu dəfə onu belə amansızlıqla söydü. Mən ona dedim: "Sardikdə bizimlə nahar edən barbarlardan biri sənin romalı çarı Allah, Attilanı isə insan adlandırdığını xəbər verməklə onu sənə qarşı qaldırmayıb ki?" Xacənin Attilaya qarşı təşkil etdiyi sui-qəsdin hazırlanmasından qətiyyətlə xəbəri olmayan Maksiminə mənim bu fikrim inandırıcı göründü. Lakin Vigila buna şübhə elədiyini bildirdi və deyəsən heç cür başa düşə bilmirdi ki, Attila onu niyə söydü. Sonralar o bizi inandırdı ki, Sardikdə onun dediyi sözlərin Attilaya çatdırıla biləcəyini ağılına gətirmirmiş və ya inana bilmir ki, sui-qəsd hazırlığı ona çatdırıla bilər. Çünki Attilanın hamıda oyatdığı qorxunun təsirindən kənar adamlardan heç kim onunla danışmağa ürək eləməirdi. Vigila bununla güman edirdi ki, Edikon həm içdiyi anda görə, həm də nəticəsi necə olacağı məlum olmadığına görə mütləq bu barədə susmalı idi, çünki Attilanın həyatına sui-qəsdin iştirakçısı kimi onun özü də ölüm cəzasına məhkum edilə bilərdi. Biz belə anlaşılmaqlıq içində ikən Edikon gəlib çıxdı və guya romalıları verdiyi vədə əməl edirmiş kimi

Vigilanı dəstəməzdən ayırdı. O, Vigilaya əmr etdi ki, onunla bərabər iş görməli olan adamlara paylamaq üçün qızılı gətirsin və çıxıb getdi. Bu zaman mən Vigiladan Edikonun ona nə dediyi ilə maraqlandım. O, məni aldatmağa çalışdı, amma özü Edikon tərəfindən aldanmış oldu. O, söhbətlərin əsl predmetini bizdən gizlədib bizi inandırdı ki, Edikon özü ona deyib ki, guya Attila qaçqınlardan ötrü onun özünə də acıqlanıb, çünki romalılar onların hamısını Attilaya qaytarmalı idilər. Ya da onun hüzuruna çox böyük nüfuzu olan elçi göndərməliydilər. Biz Vigila ilə söhbətdə ikən Attilanın adamlarından yanımıza gəlib elan etdilər ki, Vigilaya və bizə romalılarla skiflər arasındakı anlaşılmaqlıq həll edilməyincə romalı əsirləri azad etmək, barbar qul, at və ərzaq məhsullarından savayı ayrı şey almaq qadağan olunur. Barbar Vigilanın onun həyatına qəsdini asanlıqla ifşa etmək üçün bunu çox məharətlə fikirləşmişdi. Çünki belə olduqda xacə özü ilə bu qədər qızılı niyə gətirdiyini izah edə bilməyəcəkdi. Bizim nümayəndəliyə cavab vermək bəhanəsi ilə, əslində Oniqisinin gəlişini gözləmək üçün bizi saxladılar ki, öz adımızdan və çar adından gətirdiyimiz hədiyyələri ala bilsinlər. Oniqisi bu zaman Attilanın Akasir adlı skif xalqını fəth etməyə göndərilən oğlu Ellakla bərabər getmişdi.

Attila Vigilanı İsla ilə bərabər qaçqınları tapıb geri qaytarmaq şərti ilə, amma əslində isə Edikona vəd edilmiş qızılı gətirmək üçün Roma ərazilərinə buraxdı.

Vigila gedəndən sonra biz həmin yerdə bir gün qaldıq. Ertəsi gün isə Attilanın ardınca üzümüz şimala tərəfə yola düşdük. Bəzi yerlərdə biz onlarla eyni yolla gedirdik, sonra isə skif bələdçilərimizin göstərişi ilə bu yoldan döndük, çünki Attila kəndlərin birində Eskamonun qızı ilə kəbin kəsdirməli idi. Attilanın arvadları çox idi, amma o skif adətincə bu xanımla da evlənmək istəyirdi.

Biz sonra düzənlikdən keçən hamar yolla gedib gəmiçiliyə yararlı olan Drikon, Tiqa və Tiffis çaylarına çatdıq. Biz həmin çayların sahillərində yaşayanların istifadə etdiyi tirlərlə o biri

sahilə keçdik. Digər çaylardan isə barbarların arabalarla gəzdirdiyi bərələrlə keçdik. Kəndlərdə bizə ərzaq kimi buğda yerinə darı, şərab əvəzinə isə yerli əhalinin midos adlandırdığı içki verirdilər. Dalımızca gələnlər yerlilərdən darı və barbarların arpa suyundan hazırladıqları kamos adlı içki alırdılar. Xeyli yollar keçib içməli suyu olan bir gölün yanında çadırlarımızı qurduq. Birdən-birə ildırım, göy gurultusu və leysan yağışla müşayiət olunan dəhşətli tufan nəinki çadırlarımızı dağıtdı, həm də qab-qasıqlarımızı gölə atdı. Bütün bu əhvalatlardan və havada hökm sürən həyəcədən ələ qorxduq ki, zülmət içində hərə başını götürüb bir tərəfə üz qoydu. Amma ələ oldu ki, hamımız müxtəlif yollarla getsək də eyni bir kəndin komalarına gəlib çıxdıq. Qışqırıb bir-birimizi axtarırdıq. Skiflər səs-küylə çıxıb qamış yandıraraq onun işığında soruşdular ki, kimik, nə axtarıyıq və nə istəyirik. Bizimlə olan barbarlar onları başa saldı ki, tufana düşmüşük, onda camaat bizi evlərinə aparıb çoxlu qamış yandıraraq qızındırdılar. Blidin arvadlarından olan kənd rəisi bizə yemək-icmək və əylənmək üçün gözəl qadınlar göndərdi. Skif adətincə bu hörmət əlamətidir. Yemək üçün təşəkkür eldik, ancaq qadınlardan imtina etdik.

X HİSSƏ

Biz gecəni komalarda keçirib sübhçağı əşyalarımızı axtarmağa getdik. Biz onların bir hissəsini qoyub gəldiyimiz yerdə, bir hissəsini göl qırağında və gölün özündə tapdıq. Həmin günü kənddə keçirib əyin-başımızı qurutduq. Hava dəyişdi və gün par-par parıldadı. Atlarımızı və başqa heyvanlarımızı rahatlayıb çarıçanın qəbuluna getdik. Onu salamlayıb əvəz kimi ona üç gümüş qədəh, qırmızı dəri, hind istiotu, xurma və barbarların çox qiymətləndirdiyi başqa şirniyyat bağışladıq. Çünki onlarda belə şeylər olmurdu. Qonaqpərvərlik üçün təşəkkür edib oradan ayrıldıq. Yeddi gün yol gedib kəndlərin birində dayandıq. Bələdçilərimiz olan skiflər bizə dedilər ki, Attila da gəldiyimiz yolla gedir, buna görə onun ardınca getməliyik. Burada Attilanın yanına elçilər göndərən qərbi romalılarla da rastlaşdıq. Onlardan biri komit dərəcəsinə olan Romul, digəri Norikin hakimi olan Primut, üçüncüsü isə legion rəisi Roman idi. Aetsinin Attilanın yanına göndərdiyi Konstantin də onlarla idi. Biz birlikdə dayanıb Attilanın qabağa keçməsinə gözləyirdik. Sonra hamımız birlikdə onun dalınca yola düşdük. Bir neçə çayı keçib Attilanın nəhəng sarayı yerləşən çox böyük bir kəndə daxil olduq. Deyildiyinə görə bu saray Attilanın başqa yerlərdəki saraylarından əzəmətli idi.

Çarın sarayından sonra Oniqisilərin ağac hasarlı evi gəlirdi. Amma bu evin Attilanın sarayı kimi bürcləri yox idi. Kəndə girəndə Attilanı ağ tül geyinmiş cərgə ilə düzülən qızlar qarşıladı. Yeddi gözəl qız əl-ələ verib skif mahnıları oxuyurdu. Bu cür cərgələrin isə sayı-hesabı yox idi. Attila öz çar sarayına gedərkən Oniqisinin evinin yanından keçəndə Oniqisinin arvadı çoxlu qulluqçuları ilə onun qabağına çıxıb əllərində yemək, şərab gətirdilər. Bu, skiflərdə ən yüksək hörmət əlaməti demək idi. Oniqisinin arvadı Attilanı salamladı və ondan təamlardan dadmağı xahiş etdi. Öz sevimli əyanının arvadının xoşuna gəlmək üçün Attila at belində gümüş qablarda təqdim

olunan yeməklərdən yeyib qədəhlərdən şərab içdi. Sonra bütün evlərdən yüksəkdə yerləşən çar sarayına gəldi.

Bizə gəldikdə isə tapşırıldığı kimi Oniqisinin evində qaldıq. Oniqisi Attilanın oğlu ilə səfərdən təzəcə qayıtmışdı. O, Attilanın yanına gedib ona tapşırılan iş barədə, habelə yoldakı bədbəxt hadisə haqda Attilaya məlumat verdi. Yolda Attilanın oğlu atdan yıxılıb sol qolunu sındırmışdı. Attilanın yanında olduğuna görə Oniqisi bizimlə nahar edə bilmədi. Yeməkdən sonra evdən çıxıb çadırlarımıza getdik ki, Attilanın yanına çağrılarda, yaxud əyanları ilə danışmalı olanda Maksimin çox da uzağa düşməsin.

Gecəni çadırlarımızda keçirdik. Səhərcə Maksimin məni öz adından və imperator sarayından gətirdiyimiz hədiyyələri təqdim etməyə Oniqisinin yanına göndərirdi. Həm də öyrənməliydim ki, Oniqisi Maksiminlə danışmaq istəyirmi, istəyirsə haçan? Şeyləri daşıyan qulluqçularla onun evinə gəldik. Qapısı bağlı idi.

Bir az sonra həyat qapısı açılıb bir nəfər çıxdı. Mən ona tərəf qaçıb dedim: -Oniqisi neyləyir, mən ona Roma elçisinin tapşırığını çatdırmaq istəyirəm. O mənə bir az gözləməyimi tapşırırdı. Və çox keçməmiş Oniqisi göründü. Yaxınlaşıb dedim: Mən sizə çarın göndərdiyi qızıl və başqa hədiyyələr gətirmişəm. Elçi sizinlə danışmaq istəyir.

Oniqisi qulluqçularına şeyləri aparmağı tapşırıb mənə dedi ki, o özü Maksiminin yanına qayıdacaq ki, əhvalatı ona danışsın: doğrudan da da bir az sonra Oniqisi Maksiminin çadırına daxil oldu. O bizi salamlayıb hədiyyələr və qızıla görə çara və bizə təşəkkür edib soruşdu ki, onu niyə çağırmışıq. Maksimin ona belə cavab verdi: "Oniqisi, sənin adamlar içində şöhrət qazanmağının vaxtıdır. Əgər sən diribaş olub çarı dilə tutsan və bütün anlaşılmazlıqları aradan götürüb, hunlarla romalılar arasında barışıq əldə olunmasına nail olsan, həmin şöhrətə çata bilərsən". Oniqisi soruşdu: "Çara xoş gəlmək üçün mən neyləməliyəm və necə bu anlaşılmazlıqları aradan qaldıra bilərəm? Maksimin cavab verdi ki, əgər, o, Roma torpağına

gəlib çarla görüşsə, bütün anlaşılmazlıqları aradan qaldıra, bunun səbəblərini öyrənib sülh müqaviləsini həll edə bilər. Oniqisi dedi ki, o çara və onun məsləhətçilərinə Attilanın iradəsini çatdırmağa bilər. Ya da ki, romalılar bu yolla dilə tutub məni öz hökmdarıma xəyanət etməyə sövq etmək istəyirlər. Onlar mənə skiflər arasında aldığım tərbiyəni unutturmağa, arvadıma və uşaqlarıma etinasızlıq edib romalıların var-dövlətini Attilanın yanında qulluq etməkdən üstün tutmağa sövq etmək istəyirlər. Səninçün yaxşı olar ki, mən burada qalım. Çünki əgər hökmdarımın romalıları qəzəbi tutarsa, onun qəzəbini soyuda bilməz. Bu sözlərdən sonra o mənə dönüb dedi ki, bir sözünüz olanda sən yanıma gəl, çünki Maksiminin köməyinə ehtiyac yoxdur.

Ertəsi gün hədiyyələr vermək üçün Attilanın arvadının qəbuluna getdim. Onun adı Kreqadır. Attilanın ondan üç oğlu vardı ki, böyüyü Akatsirlərin və başqa Pont ətrafı skif xalqlarının hökmdarı idi.

Hasarın içərisində çox ev vardı. Onlar taxta lövhələrdən bəzək və naxışlarla hazırlanmış, ağac tirlərlə bir-birlərinə bərkidilmişdilər. Ən hündür evdə Attilanın arvadı yaşayırdı. Qapıcı məni içəri buraxanda mən Kreqanı yumşaq yataqda uzanmış vəziyyətdə gördüm. Döşəmə xalçalarla örtülmüşdü. Çarıcanın ətrafında nökərlər dayanmışdılar. Kənzilər isə onun yanında oturub kətan parçadan olan örtükləri müxtəlif rənglərə salıb boyayırdılar. Mən Kreqaya yanaşdı onu salamladım və hədiyyələri təqdim edib çıxdım. Burada Attilanın yanında olan Oniqisini gözlədim. Adam çox idi, Attilanın gözətçiləri və onun əhatəsində olanlar məni tanıdıqlarına görə, heç kim mənə mane olmurdu. Gördüm ki, çoxlu adam gəlir, orada hay-küy və həyəcan əmələ gəldi. Deyəsən Attila görünməliydi. O, evdən çıxdı, yerisi təmkinli idi və dörd tərəfə baxırdı. Oniqisi ilə çıxanda o, evin qabağında dayandı. Şikayətə gələnlərin çoxunun məhkəmə işi vardı, onun yanında dayanıb işin həllinə qulaq asırdılar. Sonra Attila evinə qayıdıb barbar elçilərini qəbul etməyə başladı. Mən Oniqisini gözlədiyim vaxt

İtaliyadan elçi kimi gələn Romul, Promut, Roman və vilayətlərin hakimləri mənimlə söhbətə başlayıb soruşdular ki, məni Attilanın yanına buraxırlarmı, yoxsa gözləməliyəm, mən dedim ki, Oniqisini gözləyirəm. Mən də onlardan soruşdum ki, Attila onların xahişi barədə güzəştli bir söz dedimi? Onlar cavab verdilər ki, Attila öz fikrini heç vaxt dəyişmir. Biz bu barbarın dəli məğrurluğundan qeyrətə gəldik və saysız səfirliklərdə iştirak edən və bu işlərdə böyük təcrübəsi olan Romul dedi ki, Attilanın bəxti böyükdür. Bu bəxtin bəxş etdiyi əzəmət onu o qədər məğrur edib ki, o necə haqsız olursa-olsun, xeyrinə deyilsə, heç bir anlayışa güzəştə getmir. Axi Skifiyada və başqa ölkələrdə hökmranlıq etmiş heç kim belə qısa müddət ərzində Attila qədər böyük əməllərin sahibi olmayıb. Onun hökmranlığı hətta Okean adamlarını belə əhatə edir və nəinki Skifiya məmləkətlərini, hətta Romanı da xərac verməyə məcbur edir. O, bu hökmranlıqlarla kifayətlənməyib öz səltənətini daha da genişləndirmək üçün farsların üstünə də getmək istəyir. Kimsə soruşdu ki, Attila hansı yolla Pərsaya getmək istəyir? Romul cavab verdi ki, Midiya Skifiyadan o qədər də uzaq deyil və hunlar bu yola yaxşı bələddir. Amma orda aclıq tüğyan elədiyi üçün...

...Əgər Attila Midiya üzərinə hücum etsə, onunçün heç bir çətinlik olmayacaq. Midiyalıları, parfiyalıları və farsları (cənab kütbeyin tarixçilər, görürsünüzmü ki, Midiyalılar fars deyil! Ə.N.) itaət altına almaq və xərac verməyə məcbur etmək elə bir müşkül deyil. Onun hərbi qüdrəti elə böyükdür ki, heç bir xalq qabağında dayana bilməz. Onda biz Allaha yalvardıq ki, qoy Attila farsların üstünə getsin, deyəndə Konstantin etiraz edib dedi ki, mən qorxuram farsları işğal edəndən sonra Attila romalıların dostu yox, hökmdarı olmaq istəsin. Hazırda o, romalılarından aldığı rütbənin dərəcəsi qızıl alır. Əgər farsları, Midiyalıları və parfiyalıları fəth edib gəlsə, o, romalıların üzərində ağılıqdan vaz keçməz. Öz qulları hesab edib o, "romalıları ən ağır və dözülməz əmrlər verir". Attilanın

Konsilinin olub, dediyi rütbə Roma sərkərdəsi dərəcəsi idi ki, Attila hər il həmin rütbəyə uyğun olan qədər qızıl alırdı.

Konstantin davam edib dedi: "Ola bilər ki, midiyalıları, farsları və parfiyalıları fəth edəndən sonra Attila, Romanın ona verdiyi rütbənin üstündən atılıb, Romanın sərkərdəsi əvəzinə onun çarı olmaq istəsin. Zira o, artıq bir neçə dəfə qəzəb vaxtı deyib ki, Romanın sərkərdələri onun qullarıdır, onun sərkərdələri isə Roma çarlarına bərabərdir. Hazırda onun hökmdarlığı daha da yayılacaq. Çünki Allah özü bunu istəyib müharibə allahı Marsın qılıncını ona göndərmişdir. Qılınc isə skiflərdə müqəddəs sayılır".

Başımız bu söhbətlərə qarışanda Oniqisi Attilanın yanından çıxdı. Biz ona yanaşıb öz xahişlərimiz barədə öyrənmək istədik. Oniqisi əvvəlcə bir neçə barbarla nə barədəsə danışdı sonra məndən soruşdu ki, romalılarından Attilanın yanına konsul dərəcəsi bir şəxs gələcəkmi? Mən çadıra qayıdıb deyilən sözləri Maksiminə çatdırdım və birlikdə deyiləcək cavabı götür-qoy etdik. Mən qayıdıb Oniqisiyə bildirdim ki, romalıların arzu edir ki, anlaşmazlıqlar barədə onun özü çarın yanına gəlsin, yox əgər gəlmək istəmirsə, onda çar özü bildiyi adamları onun hüzuruna göndərər. Bunu eşidib Oniqisi dərhal Maksimini onun yanına çağırmağı əmr etdi. Maksimi gəldi. Oniqisi onu Attilanın hüzuruna apardı. Bir azdan Maksimin onun yanından çıxıb gəldi və dedi ki, Barbar tələb edir ki, elçi kimi mənimlə danışmağa ya Nom, ya Anatoliy, ya da Senator gəlməlidir. Bunlardan savayı o heç kimi qəbul etməyəcək. Maksimin qeyd edəndə ki, bu adamların elçi kimi adları çəkilsə, çar şübhələnə bilər, onda Attila ona deyib ki, əgər romalıların onun istəyinə əməl etməsələr, onda narazılıqlar qılıncla həll ediləcək.

Biz öz çadırımıza qayıdanda arestlərin atası yanımıza gəlib elan etdi ki, Attila hər ikimizi gündüz saat 9-a təyin olunan ziyafətə dəvət edir.

"Təyin olunmuş vaxtda gəlib gördük ki, Qərbi Romalıların elçiləri də buradadır. Attila ilə üz-üzə qarşı ağızda dayandıq.

Şərab paylayanlar öz ölkələrinin adətincə bizə də qədəh verdilər. Dua oxuyandan sonra şərab dadıb içəri keçdik və bizim üçün ayrılmış yerlərdə oturduq. Oturacaqlar otağın hər iki tərəfində divar dibincə düzülmüşdü. Lap ortada taxt üstə Attila oturmuşdu. Onun arxasında daha bir taxt vardı. Bir neçə pillə arxada isə yataq qurulmuşdu. Yataq romalılarda və ellinlərdə təzə evlənənlər üçün işlədilən zərif və əlvan pərdə ilə örtülmüşdü. Attiladan sağda oturanlar birinci cərgə sayılırdı. İkinci cərgə isə sol tərəfdə oturanlar, yəni biz sayılırdıq. Bizdən irəlidə skif tayfasından olan məşhur Verix oturmuşdu. Oniqisi isə kraldan sağdakı skamyada oturmuşdu.

Oniqisi ilə üz-üzə qoyulan kürsüdə Attilanın iki oğlu oturmuşdu. Böyük oğlu isə atasından bir qədər aralı taxtın qırağında oturub hörmət əlaməti olaraq gözlərini yerə zilləmişdi.

Hamı rahatlandıqdan sonra şərab paylayan Attilaya yanaşdıq və qədəhi ona təqdim etdik. Attila qədəhi alıb birinci cərgədə oturanları salamladı. Attila kimi salamlamaq şərafinə nail edirdisə həmin adam ayağa qalxırdı və Attila şərabı içib və ya dadıb qurtarmayınca otura bilməzdi. Həmin şəxs oturandan sonra ziyafətdə iştirak edənlər onu təbrik edib şərabdan dadırdılar. Hər qonağın yanında bir şərabpaylayan dayanmışdı. Və onların hamısı Attilanın şərabpaylayanından sonra növbə ilə qonaqlara qulluq edirdilər.

Bu minvalla Attila ikinci qonağa da lütf göstərdi və növbə ilə axırda bizi də salamladı. Attilanın qabağındakı miz üstə üç-dörd və daha çox adamlıq yemək qoyulmuşdu ki, hər kəs yerindən durmadan götürə bilsin. Birinci olaraq ət dolu qabla Attilanın xidmətçisi daxil oldu. Onun ardınca başqa xidmətçilər də içəri girib stollar üstə yemək və çörək düzdülər. Başqa barbarlar (yəni romalı və ya hun olmayanlar) bizim üçün gümüş qablarda əla yeməklər hazırlamışdılar. Attilanın qabağında isə ağac qabda, bişmiş ətdən başqa heç nə yox idi. Bütün başqa şeylərlə də o eyni sadəlik göstərirdi. Ziyafət iştirakçılarına gümüş və qızıl qədəhdə şərab paylansa da, onun

piyaləsi ağacdan idi. Onun geyimi də sadə idi. Səliqəlikləndən başqa heç nə ilə fərqlənmirdi. Onun qılıncı da, barbar ayaqqabısının ipləri də, atının yüyəni də qızılla, daş-qaşla və başqa skiflərdə olduğu kimi əsari-ətiqlə bəzədilməmişdi.

Birinci yeməklər yeyildəndən sonra hamımız ayağa qalxdıq və hər birimiz əvvəlki qayda üzrə gətirilən qədəhlərdəki şərabı axırına kimi içib Attilaya cansağlığı arzulayandan sonra öz yerimizə qayıda bilərdik. Bu minvalla biz ona ehtiram göstərib, yerimizdə oturduq. Sonra hərənin qabağına ayrı cür yeməklər qoyuldu. Hər birimiz yeməkdən götürdük, əvvəlki kimi ayağa qalxıb şərabı içib oturduq.

Axşamın düşməsilə məşəllər yandırıldı. İki barbar Attila ilə üz-üzə durub onun qələbələrini və döyüşlərdə göstərdiyi igidlikləri mədh edən mahnılar oxudular. Söhbət edənlər ona baxırdılar. Bəziləri şeirlərdən xoşhallanırdı, başqaları döyüş xatirələri ilə alovlanır, bədənə zəifləmiş qocalar isə ruhən sakitləşib göz yaşları axıdırdılar.

Bu arada təlxəklər gəldi. Onlar min cür hoqqabazlıqlar çıxararaq Attiladan başqa hamını özündən gedincəyədək gülməyə məcbur etdilər. Yalnız Attila dəyişməz və sarsılmazdı. Sanki gültüşə tamamilə laqeyd olduğunu bildirərək heç bir reaksiya vermirdi. Ancaq içəri girib atasının yanında dayanan kiçik oğlu İrmakın yanağını dartıb şən gözlərilə ona baxırdı. Mən Attilanın o biri oğlanlarına əhəmiyyət verməyib yalnız İrmakı sığallamasına təəccüb elədim. Yanımda oturmuş latın dilini bilən barbar söyləyəcəklərini gizli saxlamağımı mənə bərk-bərk tapşırıraq dedi ki, falçılar Attilaya söyləyiblər ki, onun nəslə tənəzzül edəcək. Lakin onun bu oğlu hun əzəmətini yenidən yüksəldəcək.

Ziyafət gecə də davam etdiyinə görə biz ayyaşa dönməməkçün çölə çıxdıq.

Ertəsi gün səhərçağı Oniqisinin qəbuluna gəlib burada boş vaxt itirməməkçün bizim buraxılmağımızın vacib olduğunu bildirdik. O dedi ki, Attilanın özü də bizi buraxmaq fikrindədir. Bir az keçəndən sonra o, Attilanın mənafeyinə uyğun olması barədə başqa əyanlarla da məsləhətləşib çara məktub yazdı. Oniqisinin yanında mirzələr vardı. Yeri gəlmişkən döyüşlərin birində əsir düşən yuxarı missiyalı Rustiki də yüksək təhsilli olduğuna görə Attila tərəfindən məktub yazan kimi istifadə olunurdu.

Oniqisi məsləhət şurasından çıxanda biz ondan Ratiarinin alınması zamanı Sillanın əsir düşən arvadının və uşaqlarının da azad edilməsini xahiş etdik. O, xahişi rədd etmədi, amma bununçün böyük məbləğ istədi. Biz xahiş etdik ki, o bu ailənin əvvəlki firavanlığı və indiki bədbəxtliyi barədə fikirləşsin. Oniqisi Attilanın yanına getdi. Sillanın arvadı beş yüz qızla azad edildi, uşaqları isə çara hədiyyə göndərildi.

Bu barədə Attilanın arvadı Rskan öz işlər müdiri və iltifatlı Adamiyanın evində bizi qonaqlığa dəvət etdi.

Biz bir neçə adamla bərabər gəlib xoş qəbula və süfrəyə dəvət olunduq. O təqdim olunanların hər birinə dolu qədəh təqdim edib, içəni qucaqlayıb öpür və qədəhi ondan alırdı. Nahardan sonra biz öz çadırlarımıza gəldik və yığılıb yatdıq. Ertəsi gün Attila yenidən bizi ziyafətə dəvət etdi. Biz onun yanına gəlib əvvəlki kimi yeyib-içdik. Amma Attilanın yanında onun böyük oğlu yox, əmisi Onarsi oturmuşdu. Ziyafət zamanı Attila bizə xoş sözlərlə müraciət edir və tapşırırdı çara deyək ki, o, Konstantinə vəd edilən arvadı versin. Vaxtilə Attilanın elçiləriylə bərabər çar Fodosiyn hüzuruna göndərilən həmin bu Konstanti vəd etmişdi ki, əgər ona varlı bir qadın versələr, o, romalılarla skiflər arasındakı sülhü uzun müddət bərpa edə bilər. Çar buna razı olmuş, məşhur və dövlətli Satornilin qızını

ona verməyi vəd etmişdi. Lakin Satornil Afinaida⁷ tərəfindən öldürüldü. Zenon isə çarın vədinin yerinə yetirilməyinə imkan vermədi. Konsul dərəcəsinə yüksəldilmiş və müharibə vaxtı Konstantinopolun müdafiəsi tapşırılmış həmin bu Zenon yanında çoxlu isavrlar⁸ saxlayırdı. Həmin dövrdə şərqdə hərbi qüvvələrin başçısı olan Zenon Satornilin qızını mühafizəçilərdən azad edib özünün Ruf adlı bir dostu ilə nişanladı. Öz ümidlərinə aldanan Konstantin Attiladan ona edilən hörmətsizliyi cavabsız buraxmamağı və ya həmin qızın, ya da cehizlə bərabər başqa birisinin ona verilməsini xahiş etdi. Beləliklə Attila yemək stolu arxasında Maksiminə tapşırırdı Roma çarına desin ki, Konstantini vəd olan ümidlərdən məhrum etmək və çara adam aldatmaq yaramaz. Attila bu tapşırığını Maksiminə ona görə verdi ki, Konstantin varlı bir romalı qıza evlənərsə ona çoxlu pul verəcəyini vəd etmişdi.

Biz ziyafətdən gecə çıxdıq. Bizə yaxşı hədiyyələr bağışlayan Attila üç gün ərzində bizi buraxdı. O bizimlə bərabər ziyafət vaxtı bizdən yuxarıda oturan adamı, Verixi, çarın yanına göndərdi. Bu, skif ölkəsində çoxlu kəndlərin sahibi və əvvəllər romalıların yanında səfir olan məşhur bir adam idi. Biz yola düşüb kəndlərin birində dayandıq. Burada Roma torpaqarından casusluğa gələn bir skif tutuldu. Attila onun payaya keçirilməsini əmr etdi.

Ertəsi gün biz başqa bir kəndin içiyə gedərkən skif əsirliyində olan iki nəfərin müharibə qaydalarına uyğun olaraq onları sahibkarı öldürdükələrinə görə qolları arxadan bağlanmış halda gətirdilər. Onları başsız köndələn tiri olan dirəyə qoyub çarmıxa çəkildilər. Nə qədər biz Skif torpaqlarındaydıq, bizimlə gedən Verix sakit və iltifatlı görünürdü, amma elə ki, İstrin o biri sahilinə keçdik, o, ən adi səbəblərə görə bizim düşmənimizə çevrildi.

⁷ Afinaida və ya Yevdakiya-imperator kiçik Feodosinin arvadı

⁸ İsavrlar-kiçik Asiyalılar

Əvvəlcə özü Maksiminə bağışladığı atı ondan geri aldı, çünki Attila onu əhatə edən adlı-sanlı adamlardan hədiyyələrlə Maksiminə hər cür diqqət yetirməyi əmr etmişdi. Onların da hər biri, o cümlədən Verix də ona bir at göndərmişdi. Maksimin də tamahkar olmadığını göstərmək üçün həmin atların çoxunu geri qaytarmışdı. Verix də öz atını geri alıb, bizimlə birgə nahar etməkdən və yol getməkdən imtina elədikdə onunla aramızda yalnız ən adi əlaqələr qaldı.

Biz Filippopoldan keçib Adrianopola gəldik. Burda dincəlib Verixlə əlaqəyə girdik. Biz onun susmasından şikayətlənib sübut etdik ki, ona heç bir pisliyi dəyməyən adamlara bu cür münasibətə heç bir səbəb yoxdur. Onu sakitləşdirib yeməyə dəvət etdik. Sonra yenə yolu davam etdirdik.

Yolda Skifiyaya qayıdan Vigila ilə rastlaşdıq. Attilanın bizə verdiyi cavabı ona söyləyib yolumuzu davam etdirdik. Konstantinopola gəlib catanda güman edirdik ki, Verixin hirsli soyuyub, ancaq o, öz vəhşi hisslərini dəyişməmişdi. Maksiminlə mübahisəyə girib onu ittiham edirdi ki, guya o skif torpağında heç bir hörməti olmadığını söyləmişdir və onları barbar yüngüllüyü ilə ələ salmışdır.

Vigila Attilanın olduğu kəndə gələn kimi xüsusi ayrılmış barbarlar onu əhatə edib Edikon üçün gətirdiyi pulları ondan aldılar. Vigilanı Attilanın yanına gətirdilər və o, soruşdu ki, bu qədər qızılı Vigila özüylə niyə gətirib? Cavabında, özünün və qulluqçularının ehtiyaclarını nəzərə alıb yolda ərzaq və başqa ləvazimat, uzun səfər ərzində at və başqa yük heyvanları yolda ölərsə yenilərini almaq məqsədilə götürdüyünü söylədi Vigila. Üstəlik hərbi əsirləri geri almaq üçün də qohumları ona çoxlu qızıl veriblər.

“Riyakar heyvan” dedi, Attila-sən bu uydurmalarla məhkəmədən gizlənə bilməzsən və cəzadan yaxa qurtarmaq üçün kifayət edəcək bəhanələr tapa bilməyəcəksən, çünki sənin gətirdiyin qızillar sənin xərclərindən, at və başqa yük heyvanlarını almaq üçün lazım olan və hətta girovlar üçün

tələb olunan məbləğdən də çoxdur. Hələ üstəlik sən keçən dəfə Maksimin ilə yanıma gəldiyin vaxt mən əsirlərin pulla alınmasını qadağan etmişəm”.

Attila bu sözləri deyib əmr etdi ki, əgər Vigila pulu niyə və kim üçün gətirdiyini deməsə, oğlunu dərhal qılıncdan keçirsinlər. (Oğul atası ilə ilk dəfə Skiryaya gəlmişdi). Ölümə məhkum edilmiş oğlunu gördükdə Vigila göz yaşlarını axıdıb Attilaya yalvardı ki, onu öldürüb heç bir günahı olmayan oğluna rəhm etsin. O, həmin dəqiqə Edikon, xacə və çarın əlbir düşüdükləri planı açıb tökdü və eyni zamanda Attiladan hey onu öldürüb oğlunu buraxmağı xahiş edirdi. Attila Edikonun etirafından sonra Vigilanın yalan demədiyini bildiyinə görə onu zəncirləməyi əmr edib hədələdi ki, özünün azad olması üçün əgər oğlunu geri göndərib əlli litr qızıl gətirtməsə, daha onu azad etməyəcək. Vigilanın özü buxovlandı, oğlu da Roma torpaqlarına qayıtdı. Sonra Attila Olean və İslanı da Konstantinopola göndərdi.

SON

MÜNDƏRİCAT

Ön söz əvəzi.....	3
Tərcüməçidən.....	5
Attilanı necə gördüm (Xatirələr).....	8

Paniyalı Priskin “Xatirələr” tarixi pomanının Attilaya aid hissələrini Azərbaycan türkcəsində çap etdirmək barədə qərar, Türk Hərəkatı İctimai Birliyinin 5 sentyabr 2007-ci il tarixli Ümumi Toplantısında verilmişdir (07 sayılı protokol).

İdeya Həbib Ələkbərova aiddir.

e-mail: thib@box.az

www.thib.biz

3.00
Nəşriyyatın direktoru: Şöhrət SƏlimbəyli
Texniki redaktor: Sənan GÜLALIYEV

Paniyalı Prisk
ATTILANI NECƏ GÖRDÜM

(Xatirələr)

(Azərbaycan dilində)

«Avropa» nəşriyyatı.

Bakı 2009

Formatı: 60x84 1/16

Tirajı: 500 ədəd

Həcmi: 2,5 çap vərəqi.

«Avropa» nəşriyyatı.2009

«EUROPA» publishing house

Tel: 434-30-09

P 0503020907-14 qrifli nəşr
8032-2009

Hazır diopozitivlərdən “Zərdabi” LTD-nin
mətbəəsində ofset üsulu ilə çap edilmişdir.